

Poznić na pješačkome prijelazu Ulice dr. Franje Tuđmana u Zadru, sudioničkim promatranjem, polustrukturiranim intervjuima i neformalnim razgovorima prikazali su uranjanja u nelagode i frustracije koje nastaju u neizvjesnostima prometne i administrativne infrastrukture te dugim čekanjima i stresu svakodnevice.

Ovogodišnji HED-ov skup zatvoren je panelom naslovljenom “Arhivi: nepropitani ‘teret’ u etnološkim/kulturnoantropološkim istraživanjima”. Oslanjajući se na iskustvo sudjelovanja u turističkim šetnjama Udruge turističkih vodiča Karlovačke županije “Bastion”, posvećenim braći Seljan, Tomislav Augustinčić s Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru analizirao je načine na koje se kolonijalno znanje, institucionalizirano u arhivima i muzejima, nekritički pokretalo kako bi se kreirao afektivni imaginarij koji akomodira imperijalne oblike i ideje. Asistent na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu Ivan Grkeš zadržao se na nesuglasjima, konfliktima i tišinama u arhivskoj građi i pisanim zapisima o povijesti etnološke struke u Hrvatskoj. Renata Jambrešić Kirin iz Instituta za etnologiju i folkloristiku otvorila je temu disonantne baštine i upozorila na problem njezine komodifikacije. Crpeći iz analize arhivskih dokumenata i memoarske literature zatvorenicima, razmotrila je mogućnosti feminističkih intervencija u koncept arhiva i njegovo rastvaranje za izgradnju različitih oblika kontrapamćenja. Jelena Seferović iz Instituta za antropologiju u Zagrebu iznijela je problem stjecanja suglasnosti za pretraživanje osjetljivih arhivskih materijala te nedorečene regulacije na tom polju. Posljednje izlaganje održala je Olga Orlić iz Instituta za etnologiju i folkloristiku, osvrćući se na istraživanja ostavinskih rasprava i načine na koje je rod u posljednjih stotinu godina utjecao na raspodjelu zemlje i pregovaranje njezine vrijednosti u obiteljskim kontekstima. Prigrlljivanjem terena kao primarne preokupacije istraživačkoga rada, odbijajući da bude pozicioniran kao “teret”, ustaljeni koncept konferencije, kao očekivanje i zahtjev u akademskim kontekstima, preokrenut je i prisvojen za usporavanje i promišljanje. Ovogodišnje okupljanje HED-a predstavljalo je zajedničku potragu za mjestom etnologije i kulturne antropologije u društvenim odnosima koji se raspadaju i pukotinama koje nasilje toga raspada ostavlja za sobom. Angažirana i odgovorna znanost, koja teži dobrobiti ljudi, životinja i životnih sredina – a potom i teren, zajedničko dijeljenje svakodnevice, posebice onih njezinih marginaliziranih i potisnutih aspekata – put je kojim je okupljanje usmjerilo istraživačke napore.

Nina Čolović

Dođite na makarune: pogrebni običaji u Turopolju, izložba i katalog, Josipa Matijašić, 4. lipnja – 5. rujna 2025., Muzej Turopolja, Velika Gorica

Smrt je oduvijek bila misterija koja je nadahnjivala čovjeka na različite načine, a mi je, bez obzira na sve moguće interpretacije, promatramo u kulturnom kontekstu, i upravo tu, suprotno svakodnevnom logičnom poimanju koje *á priori* isključuje bilo kakvu vezu između hrane i smrti, gdje se čini da se radi o suprotnostima koje se nužno isključuju, u narodnom mišljenju i ponašanju, u običajima, nalazimo određenu vezu koja se narodu nikako ne čini iracionalnom. (Đaković 1985: 78)

Tema smrti i pogrebnih običaja – često nazivanih i “običaji oko smrti” u etnografskim i etnološkim radovima – dio je šireg istraživačkog korpusa životnih običaja. Ovaj korpus obuhvaća ne samo praksu vezanu uz smrt već i različite aspekte života, odnosno njegove kulturno uvjetovane etape poput poroda i svadbe, a u religijskom kontekstu i obrede kao što su krštenje i vjenčanje. Pogrebni običaji, dakle, čine sastavni dio ciklusa takozvanih životnih običaja, baš kao što je i smrt neodvojivi dio života. Posebno je zanimljivo što autorica izložbe ove običaje ne prikazuje linearno i činjenično, prezentirajući samo prikupljenu materijalnu građu uz minimalnu kontekstualizaciju duhovnih i društvenih aspekata. Naprotiv, u središte njezina interesa dolazi društveni aspekt, kroz koji nas uvodi u temu, što je vidljivo već u samom naslovu izložbe “Dođite na makarune”, koji upućuje na praksu bdijenja uz preminulog člana obitelji. Ovakav pristup osobito je relevantan u suvremenom kontekstu, u kojemu smo, zahvaljujući audiovizualnim medijima i sličnim podražajima, svakodnevno izloženi vijestima o smrti velikog broja ljudi – bilo zbog bolesti, ratnih sukoba, prirodnih katastrofa ili vremenskih nepogoda. U takvom okruženju smrt postaje tek informacija, sadržaj koji pratimo uz jutarnju kavu ili večernji pregled vijesti. Istinsku težinu smrti počinjemo osjećati tek kada se dogodi u našem neposrednom okruženju, u osobnoj intimi. Tek tada tuga postaje opipljiva – tuga za osobom i za njezinim životom – što nas vraća na potrebu dubljeg promišljanja o smrti i obredima koji je prate. Višegodišnje terensko istraživanje potaknulo je autoricu izložbe da se tematski usredotoči na smrt kroz prizmu društvene prakse bdijenja, odnosno čuvanja tijela pokojnika u kući preminuloga, što je u prošlosti znalo trajati i po nekoliko dana. Etnografska građa prikupljena na prostoru, u ovom slučaju Turopolja svjedoči o važnosti koju je smrt imala u tradicijskoj kulturi te o načinima na koje su se zajednice suočavale s gubitkom bližnjih. Običaji vezani uz smrt sadržavali su složene rituale i vjerovanja, čiji je cilj bio olakšati prijelaz preminuloga iz svijeta živih, ali i pomoći živima u procesu tugovanja i prihvaćanja smrti kao dijela životnog ciklusa. Kroz izložbu su prikazane sve etape pogrebnih običaja, od predviđanja smrti, ponašanja ukućana, pripreme hrane i odjeće, do prakse oplakivanja – u turopoljskom kraju poznate pod nazivom *javkanje* (str. 10). Smrt se u zajednici ponekad pokušavala predvidjeti putem raznih znakova i nadnaravnih nagovještaja. Autorica bilježi kako se u Turopolju huk sove smatrao gotovo sigurnim znakom skore smrti – o čemu svjedoči i lokalni izraz: “Bu nekoga opet zakliknala” (str. 4). Slična vjerovanja odnosila su se i na zavijanje pasa ili snove o ispadanju zubi, koji su također smatrani predznacima smrti. Osim toga, smrt se mogla najaviti i kroz specifične rituale tijekom božićnih običaja. Uz predviđanje smrti, značajan segment tradicijskih praksi odnosio se na pripremu pokojnika za posljednji ispraćaj. Za pokojnika se pripremala posebna odjeća, gotovo uvijek ona najbolja koju je osoba posjedovala. Tijelo je ostajalo u kući nekoliko dana (najčešće dva), tijekom kojih su ga dolazili ispratiti članovi obitelji, suseljani i rodbina, sudjelujući u tzv. “gledanju mrtveca” i “čuvariji” – noćnom bdijenju uz pokojnika. Kako autorica bilježi u katalogu izložbe, “gledanje mrtveca” u prošlosti bilo je normalno, gotovo društveno obavezno, prisutnima su se pritom nudili hrana i piće, domaća rakija i vino, a u Turopolju i suhomesnati proizvodi od mesa iz domaćeg uzgoja. Od kolača uglavnom gibanica i takozvani *makaruni* – jelo koje se sastoji od tijesta prženog na masti, slično *fajnkofu* ili *poderanim gaćama*. U selu Pleso, gdje je autorica prikupljala podatke, sugovornici se sjećaju da su *makaruni* bili i nešto kuhano. U Ščitarjevu, jednom od sela, kako bilježi autorica, govorilo se “buš mrl, buš jel makarune” ili samo “buš jel makarune”, u smislu “netko tvoj će umrijeti” (str. 9). U već spomenutom selu Plesu “dođite na makarune” bio je poziv na sprovod, a ne samo na bdijenje ili karmine. U katalogu autorica obrađuje i ostale običaje, poput odlaska mrtvacu iz doma, pogrebne povorke, ukopa te

običaja nakon ukopa. Zanimljivo je da je naglasak izložbe upravo na pozivu na bdijenje uz pokojnika, kako bi se naglasila društvena dimenzija smrti koja, moguće je primijetiti, pruža most između one materijalne i duhovne. Preciznije rečeno, obje spomenute dimenzije bez ove društvene potke, odnosno pomoći i sudjelovanja zajednice, bile bi teško podnošljive za obitelj pokojnika, pogotovo ako je riječ o manjoj obitelji ili tek pojedincu. Vodstva izložbom, prema riječima autorice Josipe Matijašić, bila su zanimljiv izazov osobito kada su među posjetiteljima bila i djeca vrtičke dobi, kojima je smrt još uvijek apstraktan pojam. Izložba je, na neki način, i rezultat bliske suradnje Muzeja, odnosno same autorice sa zajednicom, posebno iz Mraclina, jednog od mjesta obuhvaćenih izložbom. Naime, dosta građe, ponajviše fotografija, potječe upravo iz tog mjesta, a u njemu djeluje živahna i vrlo aktivna grupa građana koja brine o lokalnim običajima te prepoznaje vrijednost tradicijske kulture, što je autorici bilo od velike pomoći tijekom istraživačkog procesa, kao i pri osmišljavanju izložbe. Smatram da je ovom izložbom autorica doista napravila značajan iskorak, suočivši se s izrazito kompleksnom temom, koja u kontekstu muzejske prakse spada u korpus tzv. teških i opterećujućih tema. Ipak, vješto je izbjegla potencijalne zamke koje često prate prikaz takvih sadržaja te je uspjela posjetitelju približiti novu, dublju percepciju gubitka i emocionalnog iskustva. Upravo se ovakav pristup poklapa s preporukama stručnjaka koji promišljaju prikaz teških tema kroz muzejske izložbe: u takvim kontekstima ključna je izgradnja odnosa između posjetitelja i prikazanog materijala tako da poruka izložbe ne bude isključivo opterećujuća, već potencijalno transformativna i poticajna za promišljanje vlastitog iskustva i svijeta. U tom procesu uloga autora izložbe postaje presudna – pažljivom interpretacijom i strukturiranjem sadržaja, autor omogućuje da težina teme ne proizlazi samo iz njezine povijesne ili objektivne dimenzije već i iz načina na koji izložba prenosi značenje, omogućavajući posjetitelju da aktivno sudjeluje u procesu interpretacije i refleksije.

Melanija Belaj

Predznaci smrti, huk sove ili čuka, dio postava.
Autorica fotografije Josipa Matijašić, 2025.

Nošnja za veliku žalost, dio postava. Autorica fotografije Josipa Matijašić, 2025.